

بررسی راهبردهای شیخ زکزاکی برای گسترش تشیع در نیجریه

حسن فدایی*

امیر سیاهپوش**

چکیده

پژوهش پیش رو با طرح این پرسش اساسی که راهبردهای شیخ زکزاکی برای گسترش تشیع در نیجریه چه می‌باشد، این فرضیه را مطرح نموده که راهبردهای ایشان دعوت عملی، ارائه تصویری عقلانی، غیر متعصبانه و پایبندی به اصل وحدت و تقریب مذاهب اسلامی و غیراسلامی، تأکید بر عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم، دعوت به تعقل و تفکر، پرهیز از انزوا و گسترش تشکیلات جنبش اسلامی در سراسر کشور نیجریه می‌باشد که با برنامه‌هایی عملیاتی تعقیب می‌شود. مقاله با بهره‌گیری از روش تحلیلی و پیمایشی و با استفاده از مصاحبه با ۷ تن از طلاب نیجریه‌ای جامعه المصطفی العالمیه، کتب مرتبط با شیعیان نیجریه و وب سایت‌های مجازی کوشیده است با تحلیل اطلاعات، فرضیه تحقیق را اثبات نماید. راهبردهای شیخ زکزاکی منبث از مفاهیم اسلامی بوده و دعوت غیر مستقیم وجه مشترک تمامی آنها می‌باشد.

واژگان کلیدی

شیخ زکزاکی، تشیع، نیجریه، جنبش‌های اسلامی.

*. دانشجوی دکتری مدرسی انقلاب اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم (نویسنده مسئول).
karbala12@chmail.ir

** استادیار گروه انقلاب اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم.
amirsiahpoosh370@yahoo.com

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۱/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۴

مقدمه

کشور نیجریه با جمعیتی بالغ بر ۲۱۵ میلیون نفر در غرب قاره آفریقا واقع شده است. بیش از نیمی از جمعیت این کشور را مسلمانان و بقیه را پیروان ادیان دیگر تشکیل می‌دهند. تا سال ۱۳۵۷ جمعیت شیعیان نیجریه، عددی نزدیک به صفر بود که با بررسی‌های صورت گرفته تعداد شیعیان نیجریه بعد از ۴۴ سال با رشدی بی‌سابقه در سال ۱۴۰۱ به جمعیتی در حدود ۲۰ میلیون نفر رسیده است که در این راستا نقش اساسی و بی‌بدیل شیخ زکزاکی در این اتفاق بزرگ، غیرقابل انکار است. از این رو پرسش اساسی در این پژوهش این است که راهبردهای شیخ زکزاکی برای گسترش تشیع در نیجریه چیست؟ تا از رهگذر دعوت عملی، ارائه تصویری عقلانی، غیر متعصبانه و پایبندی به اصل وحدت و تقریب مذاهب اسلامی و غیراسلامی، تأکید بر عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم، دعوت به تعقل و تفکر، پرهیز از انزوا و گسترش تشکیلات جنبش اسلامی در سراسر کشور نیجریه به‌عنوان راهبردهای شیخ زکزاکی لحاظ شود. اهمیت و ضرورت انجام این تحقیق از جهات مختلفی قابل بررسی است. بحث و بررسی راهبردهای شیخ زکزاکی در نیجریه و نقش پررنگ این راهبردها در گسترش جمعیت میلیونی شیعیان در نیجریه نشان از اهمیت موضوع پژوهش دارد. طبیعی است شناخت این راهبردها سبب کشف علت موفقیت شیخ زکزاکی شده و منتج به ارائه یک الگوی موفق تبلیغی به دیگر مبلغان شیعی در سایر کشورها، خصوصاً کشورهای غرب آفریقا خواهد شد. متأسفانه تاکنون تحقیقی با موضوع این مقاله انجام نشده است. اما تاکنون کارهای ارزشمندی انجام گرفته که این آثار از حیث محتوا به چهار دسته تقسیم می‌شوند:

دسته اول آن دسته از تألیفاتی هستند که ضمن بیان کلیاتی از کشور نیجریه در بعضی از آثار به‌ویژه آثار چند سال اخیر، به‌طور اجمال به موضوع شیعیان پرداخته‌اند. برای نمونه می‌توان به کتاب‌هایی همچون *سرزمین و مردم نیجریه* نوشته محمدرضا شکبیا، *نیجریه* نوشته حسین طالشی صالحانی، *جمهوری فدرال نیجریه (تاریخ، فرهنگ، سیاست و اقتصاد)* نوشته معصومه نصیری، *نیجریه سرزمین زبان‌ها و قومیت‌ها* نوشته نوید رسولی و *جمهوری فدرال نیجریه* نوشته احمد علامه فلسفی اشاره نمود.

دسته دوم، تألیفاتی هستند که در ضمن بحث در مورد اسلام و مذهب در نیجریه، به بیان کلیاتی از تشیع مانند جمعیت شیعیان و جغرافیای حضور شیعیان پرداخته‌اند. برای نمونه می‌توان به مقالاتی همچون «اسلام در قاره سیاه: مشکلات مسلمانان در نیجریه» نوشته سید هادی خسروشاهی؛ «اسلام در نیجریه» نوشته محمدحسن مزروعی؛ «جمهوری فدرال نیجریه؛ سومین کشور در جهان» نوشته غلامرضا گلی‌زواره؛ «فرهنگ اسلامی و توسعه نیجریه» نوشته اوگبادا موسی تی جی و دیگران؛ «گذری بر جهان اسلام / اسلام در نیجریه» نوشته حمیدرضا شیخی اشاره نمود.

دسته سوم تألیفاتی هستند که به مسائل مرتبط با شیعیان نیجریه پرداختند. برای نمونه به تعدادی از کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها به اختصار اشاره می‌نماییم: کتاب **شیعیان نیجریه** تألیف حبیب زمانی محجوب و رضا ادبی فیروزجائی؛ مقاله «نگاهی به جنبش شیعیان نیجریه» نوشته عبدالله عبادی؛ «نیجریه؛ سومین کشور اسلامی؛ شیعیان نیجریه» نوشته غلامرضا گلی‌زواره؛ مقاله «شیعیان نیجریه؛ بیم‌ها و امیدها» نوشته غلامرضا گلی‌زواره؛ پایان‌نامه «بررسی اوضاع فرهنگی و اجتماعی شیعیان نیجریه پس از انقلاب اسلامی ایران» نوشته مستانه منصوری پارسا؛ مقاله «وضعیت مسلمانان و شیعیان نیجریه از ظهور اسلام تا قبل از انقلاب اسلامی» نوشته سید حمید حسینی؛ مقاله «تأثیرات و بازتاب‌های انقلاب اسلامی ایران در نیجریه»، نازنین غیبی حاجی‌پور و مهدیه نامدار؛ مقاله «بررسی ساختار و تشکیلات جنبش اسلامی نیجریه و تأثیر آن بر گسترش تشیع در نیجریه» نوشته حبیب زمانی محجوب و رضا ادبی فیروزجائی.

دسته چهارم تألیفاتی می‌باشند که در مورد شیخ زکزاکی می‌باشد. برای نمونه به تعدادی از آنها اشاره می‌شود: «شیخ ابراهیم یعقوب زاکزاکی و نقش بنیادین او در شکل‌گیری و گسترش تشیع در نیجریه» تألیف امیر بهرام عرب‌احمدی؛ مقاله «رمز فراگیر شدن دعوت شیخ ابراهیم زکزاکی در نیجریه» نوشته حسین مادرشاهی؛ پایان‌نامه «گسترش تشیع در نیجریه: سبک و رهبری و شیوه‌های تبلیغی آقای شیخ ابراهیم الزاکزاکی» نوشته حسین مادرشاهی؛ کتاب **بنده خوب خدا** نوشته ایمان نوروزی؛ **بررسی شیوه‌های تبلیغی و تربیتی ابراهیم زکزاکی در گسترش تشیع در نیجریه**، نوشته محمد نبی‌زاده و حسین مادرشاهی.

با بررسی‌های صورت گرفته هیچ‌کدام از کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها به موضوع این مقاله یعنی راهبردهای شیخ زکزاکی نپرداخته‌اند. بنابراین این تحقیق، کاری جدید و حائز اهمیت در حوزه پژوهش است. روشی که در این تحقیق استفاده شده تحلیلی و پیمایشی است. در این راستا از مصاحبه با هفت تن از طلاب نیجریه‌ای جامعه المصطفی العالمیه، کتب مرتبط با شیعیان نیجریه و وبسایت‌های مجازی بهره جسته‌ایم. تلاش شده است تمام منابع مرتبط با موضوع مطالعه شود و داده‌های مرتبط با موضوع گردآوری و طبقه‌بندی گردد. از آنجایی که اطلاعات و منابع درخصوص موضوع تحقیق بسیار محدود است ترجیح داده شد با مصاحبه با تعدادی از دانشجویان نیجریه‌ای مشغول به تحصیل، مصاحبه‌های تفصیلی صورت بگیرد. بخش اصلی یافته‌ها نتیجه همین مصاحبه‌ها است. بعد از گردآوری و طبقه‌بندی اطلاعات، راهبردهای مأخوذه را دسته‌بندی نموده و سعی نموده‌ایم نسبت میان یافته‌ها و راهبردها را مورد تحلیل و بررسی دقیق قرار دهیم.

تعریف مفاهیم

۱. راهبرد

نسبت به تعریف راهبرد، دیدگاه‌های مختلفی ارائه شده است. جیمز برایین کوین (James B Quinn) در تعریف راهبرد می‌گوید: الگو یا طرحی که هدف‌ها، سیاست‌ها و زنجیره‌های عملیاتی یک سازمان را در قالب یک کلّ به هم پیوسته با یکدیگر ترکیب کند. (چهاردولی و خادم‌زاده، ۱۳۹۸: ۱ / ۱۹) مینتس برگ (Mintzberg) معتقد است تعریف واحدی وجود نداشته و به پنج تعریف طرح و نقشه، صف‌آرایی (نیرنگ)، الگو، موضع و دیدگاه (بینش) از راهبرد اشاره می‌کند. (همان، ۲۶ - ۲۰) راهبرد به‌عنوان یک مفهوم چند بعدی نگریسته می‌شود که تمامی فعالیت‌های یک سازمان را در بر می‌گیرد. راهبرد شیوه واضحی است که اهداف و مقاصد بلندمدت سازمان‌ها را شکل می‌دهد و برنامه‌های عمده عملی که برای رسیدن به آن اهداف را میسر می‌سازند را توصیف نموده و منابع ضروری را مشخص می‌سازد. (بی‌نا، ۱۳۸۶: ۲۲۰)

براساس تعاریف ارائه‌شده و براساس اهداف مورد نظر نویسندگان، تعریف راهبرد در این پژوهش عبارت است از: رویکردی اساسی و لازم در عمل و عنوانی کلی برای برنامه‌های عملیاتی هم‌ماهیت و هم‌جنس در یک مجموعه برای رسیدن به چشم‌انداز و اهداف مورد نظر است.

۲. شیخ ابراهیم زکزاکی

شیخ ابراهیم بن یعقوب بن علی بن تاج‌الدین بن حسین زکزاکی در پانزدهم شعبان ۱۳۷۲ ق در شهر زاریا در یک خانواده مذهبی در نیجریه متولد شد. (شجاعی‌فرد، ۱۳۹۸: ۳۸) تحصیل در دانشگاه [احمدبلو در شهر زاریا] زمینه پیوستن او به انجمن دانشجویان مسلمان را فراهم کرد. (منصوری پارسا، ۱۳۹۳: ۷۹) دوران دانشجویی، زمانی بود که برای اولین بار توسط یکی از اساتید خود را با امام خمینی علیه السلام آشنا گردید. وی آشنایی خود با امام خمینی علیه السلام این‌گونه نقل می‌کند:

پس از پایان دبیرستان به دانشگاه رفتم. سال اول دانشگاه را فراموش نمی‌کنم. استادی امریکایی داشتیم که مبحث تأثیر سیاسی را تدریس می‌کرد. او می‌گفت واقعیت در علوم سیاسی این است که سیاستمداران تلاش می‌کنند بر مردم تأثیر بگذارند. او می‌گفت قدرت‌مندان تلاش می‌کنند تا بر مردم تأثیر داشته باشند چون تأثیر قوی‌تر و مهم‌تر از قدرت است. یک روز برای فهم بهتر مسئله از یک مثال استفاده کرد. مثال او در مورد ایران بود. کشوری که در آن قدرت متعلق به شاه بود اما شخص دیگری نیز وجود داشت که اگرچه قدرت نداشت ولی دارای تأثیر بود. استاد روی تخته اسم آن فرد را نوشت. من آن موقع به آن اسم دقت نکردم ولی یاد می‌آید که با حرف KHO شروع می‌شد.

استاد گفت این مرد که اسمش را نوشته‌ام بر همه مردم ایران تأثیر دارد. آن مرد بر دل‌ها و افکار همه مردم ایران نفوذ بالایی دارد. بعدها متوجه شدم که آن اسم «خمینی» بود. (سازمان هنری رسانه‌ای اوج: ۱۳۹۲ - ۱۳۹۱)

با شروع انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی علیه السلام جریان انقلاب را دنبال و در اولین سالگرد پیروزی انقلاب اسلامی به ایران سفر کرد. (شجاعی فرد، ۱۳۹۸: ۳۸) زکزاکی پس از ملاقات با امام خمینی علیه السلام شیفته او شد و به تشیع گروید. (فیروزجائی و زمانی محبوب، ۱۳۹۸: ۱۴۲) شیعه شدن شیخ زکزاکی نقطه شروع حرکت بزرگ گسترش تشیع در نیجریه شد. ایمان به خدا، ظلم‌ستیزی، عدالت‌خواهی، مردم‌داری، اخلاق حسنه، شعار بازگشت به احکام و قوانین اسلامی، استقامت و شجاعت مثال‌زدنی او شخصیتی محبوب از وی در جامعه ساخت.

ایمان به کار تشکیلاتی، یکی از نقاط قوت برنامه‌های شیخ زکزاکی بود که بدین‌وسیله توانست به اقصی نقاط نیجریه نفوذ کند. شیخ زکزاکی به علت فعالیت‌ها و روشنگری‌های اسلامی بارها توسط نیروهای امنیتی نیجریه دستگیر شده و زندانی شدند. بدیعه زکزاکی (دختر شیخ زکزاکی) می‌گوید:

بیشتر زندگی ایشان در زندان گذشته و هنگامی که فرزند اول و دوم ایشان به دنیا آمد در زندان بودند. چندبار هم دستگیر شدند. هر رئیس‌جمهوری که قدرت را در نیجریه به‌دست گرفت ایشان دستگیر شدند. چون از نظر آنها شیخ خطرناک بود. حتی چندبار دولت به ایشان گفته بود به شما پول و خانه می‌دهم به شرطی که سکوت کنی و شیخ گفته بود چیزی از شما نمی‌خواهم فقط باید حکومت اسلامی حاکم شود. سال ۱۹۹۶ به این دلیل که گفته بودند هیچ حکومتی نیست مگر حکومت خدا دستگیر شدند. (خبرگزاری فارس، دی ۱۳۹۸)

حکایت مزبور و شهادت شش تن از فرزندان نمونه‌ای از استقامت، ایثار و اسلام‌خواهی حقیقی او را نشان می‌دهد. شیخ زکزاکی از آذرماه ۱۳۹۴ با حمله نیروهای ارتش و پلیس به اقامتگاه وی در ایالت «کادونا» در شمال نیجریه بازداشت شد؛ یورش که در نتیجه آن تعداد زیادی شهید و زخمی شدند. نیروهای امنیتی و نظامی نیجریه، «زینت ابراهیم» همسر شیخ زکزاکی را هم دستگیر کردند. (همان، مهر ۱۳۹۹) در مردادماه سال ۱۴۰۰، شیخ زکزاکی و همسرش پس از شش سال، در دادگاه از اتهامات وارده تبرئه شده و از زندان آزاد شدند. (خبرگزاری صدا و سیما، مرداد ۱۴۰۰)

از دیگر ویژگی‌های بارز و نمایان شیخ زکزاکی، دل‌بستگی به انقلاب اسلامی و آرمان‌های او می‌باشد. ابراز علاقه وافر و مستمر به رهبران انقلاب اسلامی؛ امام خمینی علیه السلام و امام‌خامنه‌ای، در سخن و

عمل گواه این دل‌بستگی به انقلاب می‌باشد. شیخ زکزاکی می‌گوید: «در حقیقت تمام ابعاد زندگی ایشان [امام خمینی علیه السلام] مرا مجذوب خود کرده است». (منصوری پارسا، ۱۳۹۳: ۱۰۵) شیخ زکزاکی در جلسات درس، مباحثه و سخنرانی‌های خود همواره عکس‌هایی از امام خمینی علیه السلام را در کنار خود قرار داده و به مواضع و بیانات ایشان اشاره می‌نماید. (عرب احمدی، ۱۳۹۷: ۶۴) به گونه‌ای که به گفته شیخ حافظ محمد سعید (رئیس مؤسسه شیعی در نیجریه) پیروان این مذهب در نیجریه گاهی اوقات با عنوان «خمینیون» شناخته می‌شوند. (پایگاه خبری صاحب نیوز، مرداد ۱۳۹۲) شیخ زکزاکی در بیانی دیگر از اعتقاد خود به حضرت امام این گونه می‌گوید:

[امام خمینی] ویژگی‌های بارزی داشت که او را در مسیر پیامبران و اولیای الهی قرار داده بود. او موازین و قوانین اخلاقی و شرعی اسلام را در وجود خویش پیاده کرده بود. ما باید در عرصه عمل از اخلاق و رفتار و سیره وی پیروی کنیم. (گلی‌زواره، ۱۳۹۹: ۹۰)

۳. گسترش

در فرهنگ فارسی معین، گسترش سه معنا شده است: ۱. گستردگی، پهن‌شدگی؛ ۲. فرش، هرچیز گستردنی؛ ۳. رواج، توسعه، بسط. (معین، ۱۳۸۶: ۲ / ۱۴۶۵)

گسترش در این تحقیق به معنای سوم است. در واقع بناست در این پژوهش دلایل رواج، توسعه و یا بسط تشیع در نیجریه مورد بحث و بررسی قرار بگیرد. البته مطلب دقیق این است که گسترش در این پژوهش به معنای افزایش تعداد افراد معتقد به یک جریان و مذهب خاص است.

۴. شیعه / تشیع

دو واژه «شیعه» و «تشیع» برگرفته از ریشه «شیع» در زبان عربی‌اند. (خضری، ۱۳۹۱: ۲۴) ریشه کلمه «شیعه» از مشایعت و به معنای مطاوعه و پیروی کردن است. (جمعی از مؤلفان، ۱۳۸۶: ۱ / ۵) «شیعه» در لغت به معنای توافق و هماهنگی دو یا چند نفر بر مطلبی (طباطبایی، ۱۳۶۳: ۱۷ / ۱۴۷) پیروی کردن فردی یا گروهی از فرد یا گروهی دیگر (ابن‌منظور، ۱۴۰۸: ۸ / ۱۸۸) و گروه یاران و جمع پیروان (فیروزآبادی، ۱۴۱۵: ۲ / ۲۴۶) آمده است. در قرآن کریم در چند آیه «شیعه» به معنای «پیرو» (قصص / ۱۵؛ مریم / ۶۹) و «تشیع» به معنای «پیروی کرد» (نور / ۱۹) آمده است.

«تشیع» در لغت به معنای ادعای پیروی کردن است، چنان‌که وقتی گفته می‌شود «تشیع الرجل» یعنی این فرد ادعای شیعه بودن دارد. البته به مذهب شیعه نیز، تشیع اطلاق می‌شود. (دهخدا، ۱۳۷۷: ۵ / ۶۷۶۴)

در فرهنگ فارسی معین در معنای «تشیع»، «پیروی» و «شیعه‌گری» آمده است. (معین، ۱۳۸۶: ۱ / ۴۵۷)

از «شیعه» در اصطلاح، معانی مختلفی ارائه شده است. جهت نمونه به برخی از آن موارد اشاره می‌کنیم:

به آن عده از مسلمانان گفته می‌شود که به خلافت و امامت بلافصل علی علیه السلام معتقدند و بر این عقیده‌اند که امام و جانشین پیامبر از طریق نص شرعی تعیین می‌شود و امامت حضرت علی و دیگر امامان شیعه نیز از طریق نص شرعی ثابت شده است. (مفید، ۱۴۱۳: ۳۸)

به پیروان امام علی علیه السلام و یازده جانشین او گفته می‌شود. اینان کسانی‌اند که علی را خلیفه و جانشین بی‌واسطه، شرعی و نصوص پیامبر می‌دانند. (خضری، ۱۳۹۱: ۲۴)

علامه طباطبایی نیز معتقد است:

شیعه به کسانی گفته می‌شود که جانشینی پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله را حق اختصاصی خاندان رسالت دانسته و در اخذ معارف اسلام پیرو مکتب اهل بیت علیهم السلام است. (طباطبایی، ۱۳۷۸: ۷۳)

نکته دیگری که باید در اینجا بدان توجه داشت این است که شیعیان در طول تاریخ خصوصاً در همان سده اول به دلایل مختلف دچار انشعابات گوناگونی شدند که البته، بعد از سال‌ها از اکثر این فرقه‌ها و شعوب اثری باقی نمانده است؛ جز اکثریت شیعه که دوازده امامی (اثنی‌عشری) هستند و شیعیان زیدیه و اسماعیلیه که در اقلیت می‌باشند. (همان، ۶۶)

مفهوم تشیع در این پژوهش، افراد معتقد به مذهب شیعه و شیعیان دوازده امامی می‌باشد.

۵. نیجریه

نیجریه معروف به پدر آفریقا (سایت ره‌یافته: اردیبهشت ۱۳۹۵) نام کشوری است در سواحل غربی قاره آفریقا که با کشورهای کامرون، نیجر، بنین و چاد مرز مشترک دارد. (نصیری، ۱۳۸۹: ۲ - ۱) این کشور از نظر وسعت سی و دومین کشور دنیا و از نظر جمعیت ششمین کشور پرجمعیت دنیا است. (منصوری پارسا، ۱۳۹۳: ۱۳) نام رسمی کشور نیجریه «جمهوری فدرال نیجریه» است. این کشور دارای تنوع قومی و مذهبی زیادی است. ۵۰٪ از جمعیت مردم نیجریه را مسلمانان، ۴۰٪ را مسیحیان و ۱۰٪ را ادیان بومی تشکیل می‌دهند. (مزروعی، ۱۳۶۶: ۱۷)

نیجریه از جمله کشورهای بزرگ قاره آفریقا است که از نظر استراتژیکی و موقعیت جغرافیایی در وضعیت مناسبی قرار دارد. این کشور به دلیل متصل بودن به اقیانوس اطلس و ارتباطات آسان به دنیای خارج از طریق دریا و داشتن بنادر مهم بین‌المللی، لنگرهای مجهز، رود قابل کشتیرانی و وجود راه‌های آسفالتی و راه آهن به‌عنوان شاهراه ترانزیت کالا به کشورهای مرکز آفریقا نظیر چاد و نیجر دارای جایگاه ارزشمندی است. (طالشی صالحانی، ۱۳۷۴: ۱۲) نام نیجریه برگرفته از رود نیجر است که تقریباً در سراسر

کشور جریان دارد. از دلایل نام‌گذاری آن کشور به نیجریه گفته می‌شود که از آنجاکه نیجر به معنای سیاه‌زنگی است. به همین خاطر به علت سکونت مردم سیاه‌پوست در اطراف این رود، سرزمین آنان نیجریه یا سرزمین سیاهان نامیده شد که معادل کلمه زنگبار است. (خیراندیش و شایان، ۱۳۷۰: ۲۳۳)

بیش از نیمی از جمعیت تقریباً ۲۱۵ میلیون نفری نیجریه را (وب سایت ورلد امتر: ۲۰۲۲) مسلمانان تشکیل می‌دهند. در حدود ۲۰ میلیون نفر از مسلمانان آن کشور را شیعیان اثنی‌عشری تشکیل می‌دهند که این عدد حدود ۱۰ درصد از جمعیت نیجریه را تشکیل می‌دهد. این در حالی است که تعداد شیعیان تا زمان وقوع انقلاب اسلامی یعنی سال ۱۹۷۹ عددی تقریباً صفر بوده است. این تغییر و با این وسعت در بخش قابل توجهی از جمعیت نیجریه، اتفاقی شایان توجه است.

یافته‌های تحقیق

در این قسمت به برنامه‌های اساسی و راهبردی شیخ زکزاکی در مسیر گسترش تشیع در نیجریه می‌پردازیم:

۱. دعوت عملی

یکی از راهبردهای بسیار مؤثر شیخ زکزاکی تأکید بر عمل به دانسته‌های دینی است. طبیعتاً عمل به آنچه که انسان بیان می‌کند سبب اعتماد خواهد شد. تأکید بر عمل به دانسته‌ها از مهم‌ترین و پرتکرارترین توصیه‌های شیخ زکزاکی به پیروان خود و از ویژگی‌های بارز ایشان در مسیر گسترش تشیع در نیجریه می‌باشد.

حمزه امام از اعضای جنبش اسلامی، جایگاه عمل در نگاه شیخ زکزاکی را این‌گونه بیان می‌کند:

اولین شعار شیخ زکزاکی علم و عمل بود. ما باید آن چیزی را که در اسلام آموخته‌ایم در عمل پیاده کنیم. حتی وقتی سخنرانی می‌کرد، می‌گفت: وقتی کسی فقط علم خواند، علم خواند، علم خواند ... ولی عمل نکرد، نمی‌تواند حرکت کند. ایشان با پای خودش نشان می‌داد و می‌گفت علم و یک پا را قدمی جلو می‌گذاشت. وقتی عمل می‌گفت پای دیگر را حرکت می‌داد. ایشان می‌گفت اگر فقط علم شد حرکتی وجود ندارد. و این دو باهم‌اند. شعار اصلی شیخ زکزاکی همین علم و عمل بود. بیشتر کسانی که جذب حرکت اسلامی شدند، علتش این بود که هر آنچه از اسلام آموخته بودند را در حرکت آنها می‌دیدند. نمونه‌اش اعتکاف است. قبل از حرکت اسلامی اعتکاف در مساجد خیلی زیاد نبود و خیلی کم‌رنگ بود. اصلاً در جامعه شناخته‌شده نبود. درحالی‌که در کتاب‌های اهل تسنن هم نوشته شده بود ولی طبق آن عمل نمی‌کردند. وقتی که شیخ زکزاکی گفت اونی که آموختیم باید طبق اون عمل کنیم، این باعث شد کسانی که علم

۵۵ □ بررسی راهبردهای شیخ زکزکی برای گسترش تشیع در نیجریه

به این موضوع داشتند به حرف‌های ایشان گوش بدهند. به خاطر همین شعار اصلی شیخ زکزکی علم و عمل شد. (مصاحبه نگارنده: بهمن ۱۴۰۰)

درواقع شیخ حرکت را منوط عمل به دانسته‌ها می‌داند. خانم نفیسه صادق از مستبصرین نیجریه‌ای می‌گوید:

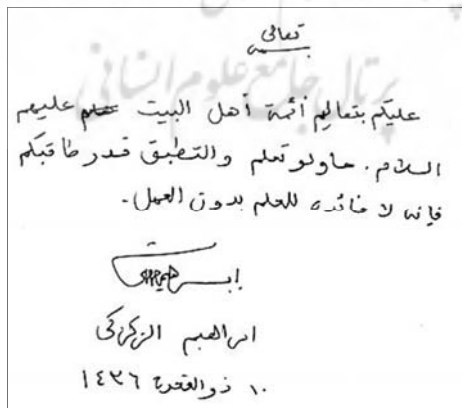
آنچه ایشان [شیخ زکزکی] به ما یاد داد، نکاتی فقط برای دانستن نبود؛ مثل استادگی برای راستی و درستی و عدالت. ما از ایشان یاد گرفتیم که این آموزه‌ها را باید به صورت عملی در زندگی مان انجام دهیم؛ همان‌طور که امام حسین علیه السلام استادگی کرد و رشادت نشان داد. ما هم به تبعیت از شیخ زکزکی، هر کجا پای حق و حقیقت در میان است، مقاومت و استادگی می‌کنیم و شجاعت به خرج می‌دهیم. (خبرگزاری ایکنا: آذر ۱۳۹۷)

اطرافیان و نزدیکان شیخ زکزکی، وجود این خصیصه را در ایشان تایید می‌نمایند و این ویژگی، جزو ویژگی‌های مورد تأکید شیخ ابراهیم زکزکی به دیگران می‌باشد. عمار (از یاران شیخ زکزکی) می‌گوید:

او [شیخ زکزکی] می‌گوید من به مردم دستور نمی‌دهم که این کار را انجام دهند یا این کار را ترک کنند بلکه آن را در درون خود پیاده می‌کنم. به دیگری دستور نمی‌دهم خودش در عمل باید این را در من ببیند و مانند من رفتار کند. (گروه مستند روایت فتح: تابستان ۱۳۹۸)

شیخ زکزکی در سال ۱۳۹۴ ش با حضور در ایران در جشنواره بین‌المللی امام رضا علیه السلام که در مشهد مقدس برگزار می‌شد، در توصیه‌ای جالب به کودک شش ساله این گونه می‌نویسد:

بر شما باد به فراگرفتن آموزه‌های اهل بیت عصمت و طهارت علیهم السلام، این آموزه‌ها را فراگیرید و هر قدر توان دارید در عمل به دانسته‌های خود بکوشید؛ چراکه آموختن دانش بدون عمل کردن به آن هیچ فایده و ثمره‌ای ندارد. (خبرگزاری فارس: دی ۱۳۹۴)

تصویر دست‌نوشته شیخ ابراهیم زکزکی به کودک شش ساله (همان)

این نشان‌دهنده اهمیت بالای این مسئله در نزد شیخ زکراکی است. لذا وقتی مردم از جمله غیر شیعه این خصیصه را در شیخ مشاهده می‌کنند، جذب وی شده و شیعه می‌شوند. دختر شیخ زکراکی می‌گوید:

شیخ می‌گفت من هر کاری بخواهم به کسی بگویم انجام دهد، اول خودم مدت‌ها آن را انجام می‌دهم بعد به دیگران توصیه‌اش می‌کنم. مادر می‌گفت: «پدر دعایی را به من توصیه کردند که بخوانم و به من گفتند: خودم ده سال است آن را می‌خوانم و حالا به شما هم می‌گویم این دعا را بخوان.» او ۴۰ سال است ماه‌های رجب، شعبان و رمضان را روزه می‌گیرد حتی الآن که حالشان بد است. (همان، تیر ۱۳۹۸)

احمد الحاج در پاسخ به سؤالی در مورد علت محبوبیت شیخ زکراکی، گفت:

چون ایشان به حرفی که می‌زند عمل می‌کند، به همین دلیل به او جذب می‌شوند. واقعاً ایشان قبل از اینکه چیزی به کسی بگویند به حرفش عمل می‌کند. اول عمل می‌کند بعد به بقیه می‌گویند. (مصاحبه نگارنده: دی ۱۴۰۰)

تأکید بر خدمت به مردم، مبارزه عملی با ظلم، اخلاق حسنه، مردم‌داری و ... را باید برنامه‌هایی در راستای دعوت عملی تعریف کرد.

۲. ارائه تصویری عقلانی و پایبندی به اصل وحدت و تقرب

به‌طور کلی، خروجی فعالیت‌ها و رفتارهای شیخ زکراکی برای مردم جذاب و قابل احترام است. او در فعالیت‌ها و رفتارهایش تصویری عقلانی، غیر متعصبانه، اخلاقی و تعاملی از شیعه ارائه می‌دهد. برای بررسی دقیق این موضوع، مصادیق این راهبرد را در عناوین ذیل مورد بررسی قرار می‌دهیم:

الف) عدم تغییر نام جنبش اسلامی به جنبش شیعی: شیخ ابراهیم زکراکی به‌عنوان شخصیت اول شیعیان نیجریه در اقدامی تحسین‌برانگیز در راستای کادرسازی اقدام به تأسیس جنبش اسلامی در سال ۱۹۸۰ م نمود. در این زمان تشیع شیخ زکراکی برای اعضای جنبش مکتوم است که در ادامه بعضی رفتارهای شیعی از شیخ زکراکی نمایان می‌شود.

در سال ۱۹۹۴ م تعدادی از اعضای جنبش اسلامی به‌دلیل اعتراض به رفتارها و تبلیغات شیعی در مجموعه، از جنبش اسلامی جدا شده و مجموعه دیگری را راه‌اندازی می‌کنند. نکته شایان توجه بعد از جدا شدن برخی از اعضای جنبش اسلامی، عدم تغییر نام جنبش اسلامی به جنبش شیعی است که این مسئله، خود عاملی برای جذب دیگر مسلمانان به این جنبش شده است. حمزه امام از اعضای جنبش اسلامی می‌گوید:

روش شیخ این است که جنبش اسلامی برای همه مذاهب است. یعنی گرایش مذهبی خاصی ندارد. یعنی مخصوص مذهب خاصی نیست. چه شیعه چه سنی. (همان، بهمن ۱۴۰۰)

این برنامه در نیجریه، نشان‌دهنده اسلامی بودن جنبش و اسلامی بودن تشیع دارد. اگر چنانچه نام جنبش به جنبش شیعی تغییر پیدا می‌کرد، منحرفین و معاندان با تبلیغات وسیع، تشیع را مذهبی خارج از دین اسلام معرفی می‌کردند. این نظر زمانی اثبات می‌شود که بدانیم مردم نیجریه تا قبل از انقلاب اسلامی هیچ شناختی نسبت به مذهب تشیع نداشتند؛ چه رسد به اینکه آن را مذهبی در ذیل دین اسلام بدانند. (همان، دی و بهمن ۱۴۰۰)

ب) تأکید بر عدم تکفیر غیر شیعه: یکی از راه‌های جذب دیگران، عدم کاربست فعالیت‌هایی است که موجب ایجاد تنفر در دیگران می‌شود. تکفیر و برچسب‌زنی از جمله آن موارد است. شیخ زکزکی در توصیه‌های خود به پیروانش از تکفیر غیر شیعه نهی می‌کند. شعیب محمد می‌گوید:

[شیخ به ما] می‌گفت دیگران [= غیر شیعه] را تکفیر نکنید، این اصلاً اسلام نیست. به دیگران احترام کنید. (گروه مستند روایت فتح: تابستان ۱۳۹۸)

ج) برگزاری کنفرانس وحدت اسلامی: یکی از کارهای بسیار خوب شیخ زکزکی تأکید دائمی بر مسئله وحدت بوده است. شیخ حمزه امام می‌گوید:

قبلاً همچنین وحدتی در نیجریه نداشتیم. بعد از سال ۲۰۰۰ م ایشان در نیجریه کنفرانس وحدت اسلامی طراحی کردند. مثل همین که در ایران برگزار می‌شود. (همان، تابستان ۱۳۹۸)

شعیب محمد می‌گوید:

اهل سنت دعوت می‌شدند در آنجا [= کنفرانس وحدت اسلامی]؛ سخنرانی می‌کردند و هم حتی وهابی‌ها هم دعوت می‌شدند. هرچند که بعضی از آنها قبول نکرده و نمی‌آیند. (همان، تابستان ۱۳۹۸)

برگزاری این برنامه فواید بسیاری برای شیخ زکزکی و جنبش اسلامی و حرکت روبه‌رشد تشیع در نیجریه داشته است. آن فواید عبارتند از:

۱. پیشگیری از ایجاد بسترهای دشمنی و اختلاف و صف‌بندی‌های کذایی؛ ۲. یافتن حامیان جدید؛ ۳. تأکید بر نقاط مشترک بر نقاط اختلاف؛ ۴. اثبات اسلامی بودن تشیع.

گروه جنبش اسلامی به رهبری شیخ زکزاکی با درک شرایط و وضعیت خویش به‌عنوان یک گروه اقلیت در نیجریه، در پی حفظ اساس تشیع در نیجریه و حفظ داشته‌های خود، از رفتارهای اختلاف‌افکن در بین مسلمانان به‌شدت پرهیز نموده و بالعکس با تأکید بر مسئله وحدت با برگزاری برنامه‌هایی مانند کنفرانس وحدت اسلامی، نشان می‌دهد که به‌دنبال اعتلای پرچم اسلام می‌باشد و در ضمن آن، فواید مزبور بر آن مترتب می‌شود. بُعد پنهان این برنامه گسترش تشیع می‌باشد.

(د) عدم تبعیض در برخورد با افراد از مذاهب و ادیان دیگر: ارتباطات گسترده شیخ با افراد جامعه خویش صرفاً به ارتباط با مسلمانان ختم نمی‌شود بلکه ایشان روابط بسیار حسنه‌ای با مسیحیان نیجریه برقرار نموده است. این مسئله ظرفیت بسیار خوبی را برای شیعیان ایجاد نموده که می‌توانند به‌راحتی در کنار مسیحیان زندگی کرده و چه‌بسا آنها را تحت تأثیر رفتارها و مذهب خود قرار دهند. ابوبکر محمد از اعضای ارشد جنبش اسلامی می‌گوید:

در شهر خودمان [یکی از شهرهای ایالت یوبه] خانمی مسیحی داشتیم که شیعه شده و نامش را زینب گذاشته است. (مصاحبه نگارنده: دی ۱۴۰۰)

شیخ زکزاکی احترام به همه افراد حتی غیرمسلمانان و نیز بت‌پرست‌ها را نیز مورد تأکید قرار می‌دهد. عمار می‌گوید:

ایشان [= شیخ زکزاکی] یک‌بار در مراسم جشن تولد بت‌پرست هم شرکت کردند. (گروه مستند روایت فتح: تابستان ۱۳۹۸)

عمار از یاران شیخ زکزاکی در جای دیگری می‌گوید:

یکی از همراهان باوفا و دوستان صمیمی شیخ، کشیشی مسیحی است. او در بیشتر مراسم و جشن‌های مربوط به جنبش اسلامی شرکت می‌کند. او خودش را این‌گونه می‌نامد، من یک مسیحی شیعه هستم. من یک شیعه در دین مسیحیت هستم یعنی شیعه حضرت مسیح هستم. (همان، تابستان ۱۳۹۸)

در این قسمت به جملاتی شایان توجه از یک کشیش مسیحی اهل نیجریه در دوران اسارت شش ساله شیخ زکزاکی اشاره می‌کنیم. این جملات نشان از نفوذ ویژه شیخ زکزاکی در بین مسیحیان نیجریه دارد. «رولند ساندا»، یک کشیش مسیحی ساکن شهر کادونا می‌گوید:

من از شیخ زکزاکی حمایت می‌کنم، زیرا در طول تاریخ تا به امروز مشاهده کرده‌ام که او یک رهبر مذهبی خوب، یک سفیر صلح و یک فعال حقوق بشر بوده است ... او علیه

هرگونه بی‌عدالتی که هر کسی علیه بشریت مرتکب می‌شود صحبت می‌کند و در کارهایی که انجام می‌دهد احساساتی نیست ... وی اعضای جنبش خود را به داشتن ارتباطی آزادانه با مسیحیان تشویق می‌کند و هرگز آنها را علیه مسیحیان تحریک نکرده، اما بارها با محافظت از مسیحیان در بحران‌های مذهبی یا سیاسی جان آنها را نجات داده است. شورش «کفنچان» در سال ۱۹۸۷، بحران «زانگون کتف» در سال ۱۹۹۲، بحران «شریعه» سال ۲۰۰۰ در شهر کادونا، بحران «جشنواره زیبایی» سال ۲۰۰۲، ناآرامی‌های بعد از انتخابات سال ۲۰۱۱ نیجریه و غیره از جمله مثال‌هایی از اقدامات وی است. وی این کار را بارها انجام داده است و به اعضای جنبش خود نیز می‌آموزد که همین کار را انجام دهند. ما مسیحیان نمی‌توانیم این کارهای شیخ را جبران کنیم ... بی‌عدالتی بزرگی علیه شیخ زکزاکی توسط دولت نیجریه تحمیل می‌شود. من این بی‌عدالتی را نه تنها علیه وی بلکه علیه خانواده‌اش، اعضای جنبش او و علیه ما مسیحیانی که دوست خوبی با او هستیم می‌دانم؛ زیرا او زندگی برادران و خواهران ما را در زمان بحران نجات داده است. این موضوع همچنین بی‌عدالتی علیه کل بشریت است. جنبش اسلامی نیجریه مردم خوب و بسیار صلح‌جویی دارد ... ما به مدت مدیدی رابطه بسیار خوبی با شیخ زکزاکی و اعضای جنبش او داشته‌ایم و آنها را بسیار خوب درک می‌کنیم و آنها نیز کار بدی را در قبال ما انجام نداده‌اند. اگر آنها این کار را انجام می‌دادند، ما مسیحیان با آنان مانند اکنون ارتباط برقرار نمی‌کردیم. (خبرگزاری فارس: دی ۱۳۹۹)

ارتباط با مسیحیت تا بدانجا در جنبش اسلامی جلو رفته که شیخ زکزاکی در مصاحبه‌ای به وجود انجمن مسیحیان در جنبش اشاره نموده‌اند. (منصوری پارسا، ۱۳۹۳: ۸۷) ارتباط با مسیحیان نیجریه باعث شده شیعیان در برپایی جشن میلاد حضرت مسیح صلی الله علیه و آله با مسیحیان مشارکت نمایند. (سایت نیوزین: دی ۱۴۰۰)

به‌طور کلی شیخ زکزاکی به پناهی برای همه مردم نیجریه تبدیل شده است و همه می‌دانند که شیخ فقط به شیعیان یا مسلمانان فکر نمی‌کند. امنیت، عدالت و صلح را برای همگان می‌خواهد. محمدمامین (از مصاحبه‌شوندگان این پژوهش) نکات مهمی را در ضمن بیان جریانی در این خصوص نقل می‌کند:

مسیحیان وقتی می‌خواهند در شهر زاریا خانه اجاره کنند نزدیک خانه شیخ اجاره می‌کنند. چون به‌خاطر شیخ زکزاکی در امنیت خواهند بود. چون به دلایل مختلفی مسیحیان با مسلمانان درگیر می‌شوند. شیخ زکزاکی حمایت می‌کنند تا اینها کشته نشوند.

بعد از انتخاباتی که بوهاری [= رئیس‌جمهور فعلی نیجریه] رأی نیاورد، درگیری بین مسلمانان و مسیحیان رخ داد. عده‌ای از مسیحیان کشته شدند و عده‌ای به پلیس پناه بردند. هر کسی که چیزی برای

آنها می‌فرستاد قبول نمی‌کردند؛ ولی شیخ زکزاکی که چیزهایی فرستاد، گفتند: «اگر آقای شیخ زکزاکی فرستاده، قبول می‌کنیم. چون ما معتقدیم ایشان به ما آسیبی نمی‌رساند». (مصاحبه نگارنده: بهمن ۱۴۰۰)

۳. تأکید بر عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم

بی‌شک یکی از دلایل موفقیت شیخ زکزاکی شناخت عمیق ایشان از جامعه پیرامونی خود است. ایشان جامعه نیجریه به‌ویژه اهالی شمال و قبیله هوسا و اتفاقات جاری بر مردم نیجریه را خوب می‌شناسد. از گفتمان حاکم بین مردم آگاه است. لذا وقتی بر روی آن گفتمان‌ها دست گذاشت، مردم شیفته او شدند. گفتمان مبارزه با ظلم و تأکید بر عدالت‌خواهی در جامعه، از نکات کلیدی این مسئله بود.

مسعود شجره مسئول کمیسیون حقوق بشر اسلامی ایران در لندن به نقل از شیخ زکزاکی می‌گوید:

آدم‌های خوب^۵ زیاد هستند. کسانی که کار خیر می‌کنند یا مدرسه و بیمارستان می‌سازند و از درآمد حلالشان خرج مردم می‌کنند اما من با آنها متفاوتم. من باید مقابل طاغوت بایستم. باید احکام شرع در جامعه اجرا شود. وظیفه من ساخت مدرسه و انجام امور خیر که خیلی‌ها در دنیا انجام می‌دهند نیست. وظیفه من ایستادگی در مقابل طاغوت و پیاده کردن اسلام است. (سایت قدس‌آنلاین: اردیبهشت ۱۳۹۸)

محمد رابع از طلاب نیجریه‌ای جامعه المصطفی العالمیه می‌گوید:

قضیه ایشان دعوت به شیعه شدن نبود. ایشان دعوتشان برای برقراری عدالت بود. یعنی می‌گفتند این کارهایی که حکومت انجام می‌دهد خوب نیست؛ ظلم می‌کنند. ... ایشان می‌گفت باید تغییراتی ایجاد بشود و این (عدالت) تنها شعار موجود بین شیعیان نیست، بلکه دعوت به سمت عدالت شامل اهل سنت و برخی از مسیحیان هم می‌شود. یعنی اینها که دغدغه برقراری عدالت دارند اینها هم همراهان در این قضیه. (مصاحبه نگارنده: دی ۱۴۰۰)

راهبرد یادشده، تأثیر فراوانی در جامعه مظلوم و فقیر نیجریه داشت. به گفته یکی از طلاب نیجریه‌ای مسئله فقر در نیجریه مسئله‌ای بدیهی است. جامعه‌ای که فقر ناشی از ظلم، در تار و پودش محسوس است طبیعتاً جذب شعار مبارزه با ظلم و عدالت‌خواهی خواهد شد. تأکید بر عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم برنامه‌ای اساسی و محوری در فعالیت‌های شیخ زکزاکی و جنبش اسلامی است که بیان‌کننده بخشی از اهداف آن تشکیلات و نشان‌دهنده شناخت صحیح شیخ از محیط پیرامونی خویش است.

۴. دعوت به تعقل و تفکر

یکی از شیوه‌های تبلیغی شیخ زکزاکی، دعوت به تعقل و تفکر پیرامون احادیث مورد اتفاق مسلمانان بوده است.

شیخ شعیب محمد می گوید:

روزی شیخ زکراکی در حال سخنرانی به ما می گفتند: در کتاب‌های ما در یک حدیثی هست که پیامبر می فرمودند خلفاء من بعدی اثنی عشر؛ جانشینان بعد از من ۱۲ تا است. بعد ایشان می فرمودند: آیا ما الآن این ۱۲ نفر را می شناسیم یا نه؟ اگر نشناختیم باید بررسی کنیم ببینیم هستند یا نیستند. ایشان نمی گفتند در شیعه هست. ایشان می گفتند باید ابتدا بررسی کنیم. (گروه مستند روایت فتح: تابستان ۱۳۹۸)

سعید محمد کارشناس فلسفه اسلامی و دانشجوی علوم قرآن و حدیث می گوید:

در خانواده‌ای سنی به دنیا آمدم و با حضور در جلسات شیخ زکراکی شیعه شدم. در این جلسات، استاد برای ما درخصوص فضائل اهل بیت علیهم السلام سخن می گفت و احادیث و روایاتی را قرائت می نمود. همچنین احادیثی درخصوص غدیر برایمان خوانده و ما را به جستجو در منابع اهل سنت وامی داشت تا خودمان در پی حقیقت باشیم. ... (مصاحبه نگارنده: دی ماه ۱۴۰۰)

به عنوان مثال حدیثی با عنوان عشره مبشرات بالجنة را ایشان قرائت می نمود که در آن گفته می شود پیامبر به ده تن از اصحاب خویش بهشت را بشارت داده بود و می پرسید: چرا این حدیث، بعضی از صحابه مثل ابوذر را در بر نمی گیرد درحالی که آنها از بهترین‌های اصحاب هستند؟ (همان)

سعید محمد با تأکید بر اینکه شیخ زکراکی با بیان تناقضات در بعضی احادیث منابع اهل سنت، افراد را به تفکر رهنمون می کرد، افزود:

من از روی تحقیق و با ارشاد شیخ زکراکی شیعه شدم. بعد از اینکه شیخ احادیث متناقض را بیان می کردند از ما می خواستند که جستجو کنیم و ببینیم که در کتاب‌های اهل تسنن چه خبر است و بعد از آن به قطعیت فضایل اهل بیت رسیدیم. (سایت رهیافته: شهریور ۱۳۹۸)

در راستای دعوت به تعقل و تفکر، دعوت به مطالعه کتاب‌های مرتبط با تشیع مانند کتاب‌های دکتر تیجانی سماوی و کتاب **المراجعات** شرف‌الدین مورد تأکید فعالان شیعه و جنبش اسلامی در نیجریه بوده است. عبدالله بلو از طلاب نیجریه‌ای می گوید:

آنچه که بر روی من اثر گذاشت کتاب‌هایی بود که می خوندم مثل کتاب‌های تیجانی سماوی مانند: **ثم اهدیت، فاسلو اهل الذکر و لاکون مع الصادقین**. اینها کتاب‌هایی است که آن وقت می خوندم و خیلی اثر داشت. (مصاحبه نگارنده: بهمن ۱۴۰۰)

احمد الحاج از دیگر طلاب نیجریه‌ای می‌گوید:

در تبلیغ، بیشتر کتاب‌های تیجانی سماوی مثل *ثم اهتدیت، الشیعة هم اهل السنة و المراجعات* را به مردم می‌دهیم. (همان، دی ۱۴۰۰)

مسئله دعوت به تعقل و تفکر، ضمن اثبات عقلانی و منطقی بودن آموزه‌های تشیع نزد مسلمانان نیجریه، موجب استقامت و اعتقاد راسخ مستبصرین نیجریه‌ای به مذهب تشیع در آن کشور شد به‌گونه‌ای که با هیچ مشکل و مسئله‌ای، از مذهب خود برنگشتند.

۵. پرهیز از انزوا

پرهیز از انزوا یکی از راهبردهای مهمی است که تأثیر بسیار زیادی در گسترش تشیع در نیجریه داشته است. یکی از برنامه‌های ذیل این راهبرد، تأکید بر عدم ساخت مسجد اختصاصی از سوی شیعیان در نیجریه است. یکی از کنش‌های قابل توجه شیخ، عدم جداسازی شیعیان از بقیه مردم بوده است. اگر شیخ، شیعیان را از بقیه مردم جدا می‌کرد طبیعتاً نمی‌توانست تشیع را به دیگران معرفی کند. ایشان به پیروان خود می‌فرماید:

ما در همان مساجد اهل تسنن شرکت می‌کنیم و پشت آنها نماز می‌خوانیم. همه برنامه‌های خود را در همان مساجد انجام می‌دهیم. ما برای اصلاح جامعه آمده‌ایم نه برای جدا شدن از جامعه. (فیروزجائی و زمانی محجوب، ۱۳۹۸: ۱۴۸)

این مورد نیز جزو ابتکارات جالب شیخ بوده و نشان‌دهنده اسلامی بودن مذهب تشیع است. ایجاد فضای تبلیغی مناسب برای شیعیان جهت تبلیغ مذهب خویش، از دیگر کارکردهای مؤثر این برنامه می‌باشد. احمدالحاج از طلاب جامعة المصطفی می‌گوید:

شیخ زکراکی یک روش خاصی دارد و آن خیلی مؤثر بوده و هست. ایشان می‌گوید: «ما شیعه‌ها نباید منزوی بشویم و مسجدی جدا بسازیم و بگوییم این مسجد ماست و نباید مسجدی بسازیم که بگویند این برای شیعیان هست». البته وهابی‌ها مسجد برای خودشان می‌سازند و مردم می‌گویند این مسجد، مسجد وهابی‌هاست. اگر شما وهابی نیستی نباید بروی. درواقع باید مسجد، معروف به مسجد مسلمانان باشد. شیخ زکراکی می‌گوید بروید با آنها نماز بخوانید. یعنی این هم فرصتی است و از فرصت استفاده کنید. یعنی درباره اسلام صحبت بکنید؛ درباره اهل‌بیت علیهم‌السلام حرف بزنید؛ بیشتر درباره اسلام حرف بزنید. چون اسلام بین همه ما مشترک است و برای همه است و شیخ زکراکی از این فرصت برای جذب مسلمانان به تشیع استفاده کرده است. (مصاحبه نگارنده: دی ۱۴۰۰)

از دیگر برنامه‌های شیعیان جهت پرهیز از انزوا، ازدواج آنان با اهل سنت و حضور در نماز جمعه اهل سنت می‌باشد. در واقع شیخ زکزاکی و جنبش اسلامی، از هیچ فرصتی برای بهره‌برداری به نفع تشیع چشم‌پوشی نکرده است، که این نشان از ذکاوت و فهم دقیق و صحیح مسئله تبلیغ دینی از سوی شیخ زکزاکی دارد.

۶. گسترش تشکیلات جنبش اسلامی در سراسر نیجریه

یکی از کارهای لازم برای گسترش فعالیت‌ها و افزایش میزان تأثیر، ایجاد یک تشکیلات منظم و با برنامه است. تشکیلات امکان حضور مستمر انسان در دورترین مکان‌ها را فراهم می‌کند. از طرفی تشکیلات نوعی احترام به گروه پیروان است؛ زیرا آنها را در فعالیت‌ها شرکت داده و برای آنها شخصیت قائل می‌شوید. در ضمن، تشکیلات علاوه بر افزایش توان جهت جذب حداکثری، سبب تثبیت نیرو در مجموعه می‌شود؛ چون خود را مسئول دانسته و کار را از خود می‌داند.

بدون شک یکی از علل موفقیت شیخ زکزاکی انجام فعالیت‌ها در قالب تشکیلات جنبش اسلامی است. شما می‌توانید از غرب تا شرق، از شمال تا جنوب حضور جنبش اسلامی را حس کنید. سابقه کار تشکیلاتی شیخ زکزاکی به قبل از انقلاب اسلامی می‌رسد. وی از دوران دانشجویی قائل به کار جمعی و تشکیلاتی بوده است. (نبی‌زاده و مادرشاهی، ۱۳۹۶: ۳۲) راهبرد حضور و گسترش تشکیلات جنبش اسلامی در سرتاسر نیجریه و استفاده از نیروهای بومی هر منطقه، کمک بسیار بزرگی بر گسترش تشیع در نیجریه نموده است.

تشکیلات جنبش اسلامی نیجریه یک سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۹۸۰ م توسط شیخ زکزاکی و دوستانش راه‌اندازی شد. (منصوری پارسا، ۱۳۹۳: ۸۵) امروزه کمتر نقطه‌ای در نیجریه وجود دارد که تشکیلات جنبش اسلامی در آنجا نباشد. بنا به اهمیت موضوع به‌طور خلاصه تشکیلات جنبش اسلامی را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

جنبش اسلامی دارای دو زیرمجموعه است: تشکیلات «امیری» و «وکالت، سازمان‌ها و مؤسساتی» که زیرمجموعه این جنبش فعالیت می‌کنند. زکزاکی در تمام ۳۶ ایالت نیجریه نمایندگانی تحت عنوان امیر دارد و هر امیر در شهرهای کوچک‌تر نماینده‌ای برای خود تعیین کرده است. تأکید جنبش بر این است که هریک از امرا از افراد بومی ایالت‌ها انتخاب شوند. امیران ایالات هر سه ماه یکبار در زاریا جمع شده و دستورها و نکات جدید را از شیخ زکزاکی دریافت می‌کنند. نظارت بر این افراد با خود شیخ است و در صورت تخلف برکنار می‌شوند. (فیروزجائی و زمانی محجوب، ۱۳۹۸: ۱۵۶)

به‌طور کلی راهبردها و برنامه‌های ذیل آن را می‌توان در نمودار زیر به‌طور خلاصه بیان نمود:

راهبردهای شیخ زکزاکی برای گسترش تشیع در نیجریه

۱ دعوت عملی

برنامه‌ها: ۱. تأکید بر خدمت به مردم ۲. اخلاق حسنه و مردم‌داری ۳. ساده‌زیستی ۴. مبارزه عملی با ظلم

۲ ارائه تصویری عقلانی، غیر متعصبانه و پایبندی به اصل وحدت و تقرب مذاهب اسلامی و غیر اسلامی

برنامه‌ها: ۱. عدم تغییر نام جنبش اسلامی به جنبش شیعی ۲. تأکید بر عدم ساخت مسجد اختصاصی توسط شیعیان ۳. تأکید بر عدم تکفیر غیر شیعه ۴. گرامیداشت هفته وحدت و برگزاری کنفرانس وحدت اسلامی ۵. عدم تبعیض در برخورد با افراد از مذاهب و ادیان دیگر ۶. مشارکت شیعیان با مسیحیان در برپایی جشن میلاد حضرت مسیح در نیجریه

۳ تأکید بر عدالت خواهی و مبارزه با ظلم

برنامه‌ها: ۱. سخنرانی ۲. تأکید بر گفتمان حاکم مانند فقر موجود در تجربه که ناشی از ظلم حاکمان می‌باشد.

۴ دعوت به تعقل و تفکر

برنامه‌ها: ۱. دعوت به تفکر در برخی احادیث موجود در منابع اهل سنت ۲. دعوت به تفکر در تاریخ صدر اسلام همچون واقعه غدیر خم ۳. دعوت به مطالعه کتاب مانند کتاب‌های دکتر تیجانی سماوی و کتاب المراجعات

۵ پرهیز از انزوا

برنامه‌ها: ۱. عدم ساخت مسجد اختصاصی ویژه شیعیان ۲. حضور در مسجد اهل سنت و نماز خواندن با آن‌ها ۳. ازدواج با خانواده اهل سنت ۴. حضور در نماز جمعه اهل سنت

۶ گسترش تشکیلات جنبش اسلامی در سرتاسر نیجریه

برنامه‌ها: همه فعالیت‌ها فوق در قالب تشکیلات جنبش اسلامی می‌تواند انجام شود.

نتیجه

گسترش میلیونی تشیع در نیجریه، نیازمند بررسی راهبردهای شیخ زکزاکی به‌عنوان رهبر شیعیان نیجریه است. بر پایه این پژوهش، راهبردهای شیخ زکزاکی دعوت عملی، ارائه تصویری عقلانی، غیرمتعصبانه و پایبندی به اصل وحدت و تقرب مذاهب اسلامی و غیراسلامی، تأکید بر عدالت‌خواهی و مبارزه با ظلم، دعوت به تعقل و تفکر، پرهیز از انزوا و گسترش تشکیلات جنبش اسلامی در سراسر کشور نیجریه می‌باشد.

براساس آنچه گفته شد می‌توان به نتایج ذیل درباره موضوع مورد پژوهش اشاره نمود:

۱. این راهبردها نشئت گرفته از مفاهیم عالی‌ه اسلام ناب و سیره پیامبر اکرم (ص) و ائمه اطهار (ع) می‌باشند که به واسطه دریافت صحیح اسلام ناب از سوی شیخ زکزاکی صورت گرفته است. چنگ زدن به ریسمان الهی و اتکاء تمام به مفاهیم بلند دین مبین اسلام از سوی شیخ زکزاکی نشان از ایمان عمیق وی به اسلام از سویی و اثبات راهگشا بودن کاربست این مفاهیم از سوی دیگر دارد.

وجه مشترک عموم راهبردهای شیخ زکزاکی تأکید بر دعوت غیر مستقیم است که این نشان از شناخت صحیح شیخ زکزاکی از جامعه خویش دارد، زیرا در جامعه‌ای که اکثریت آن را اهل سنت تشکیل داده‌اند، تبلیغ و دعوت مستقیم به شیعه شدن، عاقلانه نخواهد بود.

نتیجه آنکه گسترش تشیع در نیجریه نه با لشکرکشی و جنگ، نه با نیرنگ و فریب و نه با پخش پول و ثروت، بلکه با کار فرهنگی معقول محقق شده است.

از نتایج دیگر بررسی راهبردهای شیخ زکزاکی تأکید بر عدم تنش‌زایی نسبت به مردم با ادیان و مذاهب مختلف می‌باشد.

منابع و مأخذ

قرآن کریم.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم، ۱۴۰۸ ق، *لسان العرب*، ج ۱۸ - ۱، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ج ۱.
۲. بی‌نام، ۱۳۸۶، «مفهوم و فرآیند راهبرد»، *نگرش راهبردی*، ش ۸۵ و ۸۶، آذر و دی.
۳. جمعی از مؤلفان زیر نظر احمدرضا خضری، ۱۳۸۶، *تاریخ تشیع*، ج ۱ و ۲، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چ ۴.
۴. چهاردولی، عباس و وحید خادم‌زاده، ۱۳۹۸، *مقدمه‌ای بر فلسفه مدیریت راهبردی از نگاه اسلام*، ج ۱، تهران، انتشارات دانشگاه و پژوهشگاه عالی دفاع ملی و تحقیقات راهبردی تهران، چ ۱.
۵. خضری، سید احمدرضا، ۱۳۹۳، *تشیع در تاریخ*، قم، دفتر نشر معارف، چ ۴.

۶. خیراندیش، رسول و سیاوش شایان، ۱۳۷۰، *ریشه‌یابی نام و پرچم کشورها*، ج ۱، تهران، کویر، چ ۱.
۷. دهخدا، علی‌اکبر، *لغت‌نامه دهخدا*، ۱۳۷۷، ج ۱۶ - ۱، تهران، دانشگاه تهران، چ ۱.
۸. رضوانی، مهدی، مستند تلویزیونی از خون جون، سازمان هنری رسانه‌ای اوج، ۱۳۹۲ - ۱۳۹۱؛ آدرس اینترنتی: film.tebyan.net
۹. رفیعی روح‌الله، مستند تلویزیونی خلیل آفریقا؛ روایتی مستند از جنبش اسلامی نیجریه، گروه مستند روایت فتح، تابستان ۱۳۹۸؛ آدرس اینترنتی: www.aparat.com
۱۰. زمانی محبوب، حبیب و رضا ادبی فیروزجائی، ۱۳۹۸، «بررسی ساختار و تشکیلات جنبش اسلامی نیجریه و تأثیر آن بر گسترش تشیع در نیجریه»، *علوم سیاسی*، سال ۲۲، ش ۸۸، زمستان.
۱۱. شجاعی‌فرد، محمدحسن، ۱۳۹۸، «نگاهی به زندگی شیخ ابراهیم زکراکی، رهبر شیعیان نیجریه؛ ابراهیمی با قدرت یک ملت»، *پاسدادر اسلام*، سال ۳۹، ش ۴۵۶ - ۴۵۵، دی و بهمن.
۱۲. طالبی صالحانی، حسین، ۱۳۷۴، *نیجریه*، ج ۱، تهران، انتشارات وزارت امور خارجه، چ ۱.
۱۳. طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۶۳، *المیزان*، ج ۲۰ - ۱، قم، بنیاد علمی و فرهنگی علامه طباطبایی و تهران، رجاء، چ ۱.
۱۴. طباطبایی، سید محمدحسین، ۱۳۷۸، *شبهه در اسلام*، ج ۱، قم، انتشارات اسلامی، چ ۱۳.
۱۵. عرب احمدی، امیربهرام، ۱۳۹۷، *شیخ ابراهیم یعقوب زکراکی و نقش بنیادین او در شکل‌گیری و گسترش تشیع در نیجریه*، ج ۱، تهران، نگارستان اندیشه.
۱۶. فیروزآبادی، محمد بن یعقوب، ۱۴۱۵ ق، *قاموس المحيط*، ج ۴ - ۱، بیروت، دار الکتب العلمیة، چ ۱.
۱۷. فیروزجائی، رضا، زمانی محبوب، ۱۳۹۸، *شیعیان نیجریه*، ج ۱، قم، زمزم هدایت، چ ۲.
۱۸. گلی زواره، غلامرضا، ۱۳۹۹، «قله مقاومت در آفریقا؛ کارنامه تبلیغی و مبارزاتی شیخ ابراهیم زکراکی؛ رهبر شیعیان نیجریه»، *مبلغان*، سال ۲۱، ش ۲۵۳، تیر و مرداد.
۱۹. مزروعی، محمدحسن، ۱۳۶۶، «اسلام در نیجریه»، *کیهان فرهنگی*، ش ۳۷، فروردین.
۲۰. مصاحبه با هفت نفر از طلاب نیجریه‌ای در قم، دی و بهمن ۱۴۰۰.
۲۱. معین، محمد، ۱۳۸۶، *فرهنگ معین*، ج ۱ و ۲، تهران، آدنا، چ ۴.
۲۲. مفید، محمد بن محمد بن نعمان، ۱۴۱۳ ق، *اوائل المقالات*، ج ۱، قم، الموتر العالمی للافیة الشیخ المفید، چ ۱.

۶۷ □ بررسی راهبردهای شیخ زکراکی برای گسترش تشیع در نیجریه

۲۳. منصوری پارسا، مستانه، ۱۳۹۳، *بررسی اوضاع فرهنگی و اجتماعی شیعیان نیجریه پس از انقلاب اسلامی ایران*، قم، دانشگاه قم.

۲۴. نبی‌زاده، محمد و حسین مادرشاهی، ۱۳۹۶، «بررسی شیوه‌های تبلیغی و تربیتی ابراهیم زکراکی در گسترش تشیع در نیجریه»، *تربیت تبلیغی*، ش ۹ و ۱۰.

۲۵. نصیری، معصومه، ۱۳۸۹، *جمهوری فدرال نیجریه؛ تاریخ، فرهنگ، سیاست و اقتصاد*، ج ۱، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، چ ۱.

۲۶. وبسایت پایگاه خبری - تحلیلی قدس آنلاین، زکراکی انسان عجیبی است / شیخ باید فوراً تحت درمان قرار گیرد / دیدن شیخ مرا یاد امام خمینی می‌انداخت / هنوز گلوله داخل شکم همسر زکراکی از بدنش خارج نشده است / هر روز هزاران نفر در نیجریه تظاهرات می‌کنند، اردیبهشت ۱۳۹۸: <https://www.qudsonline.ir/news/655570>

۲۷. وبسایت پایگاه خبری صاحب نیوز، به شیعیان نیجریه خمینیون می‌گویند، مرداد ۱۳۹۲: snai.ir/14914

۲۸. وبسایت خبرگزاری بین‌المللی قرآن - ایکننا، روایت دلدادگی؛ از «زاریا» تا «تهران»، آذر ۱۳۹۷: <https://iqna.ir/00FpkY>

۲۹. وبسایت خبرگزاری صدا و سیما، آزادی شیخ ابراهیم الزکراکی از زندان، مرداد ۱۴۰۰: <https://www.iribnews.ir/00DKj5>

۳۰. وبسایت خبرگزاری فارس، الگوی پدرم امام خمینی است / سازش با استعمارگران در مرام شیخ نیست، تیر ۱۳۹۸: <http://fna.ir/dar2yw>

۳۱. وبسایت خبرگزاری فارس، توصیه علامه زکراکی به کودک ۶ ساله + عکس و دست‌خط، دی ۱۳۹۴: <http://fna.ir/AEK3TA>

۳۲. وبسایت خبرگزاری فارس، دختر شیخ زکراکی: وضعیت سلامت پدر و مادرم وخیم‌تر شده است، مهر ۱۳۹۹: <http://fna.ir/f04o41>

۳۳. وبسایت خبرگزاری فارس، شیخ زکراکی با وجود تمام ظلم‌ها هیچ‌وقت عقب‌نشینی نکرد، دی ۱۳۹۸: <http://fna.ir/de9ccf>

۳۴. وبسایت خبرگزاری فارس، کشیش اهل نیجریه: رسانه‌ها از ترس دولت، از مسائل مرتبط با شیخ زکراکی چشم‌پوشی می‌کنند، دی ۱۳۹۹: <http://fna.ir/f1yw8w>

۳۵. وبسایت ره یافته، ماجرای عکس امام بر روی پیراهن یک مسیحی / کربلا را در نیجریه دیدیم!

اردیبهشت ۱۳۹۵: rahyafteha.ir/24218

۳۶. وبسایت ره یافته، من از روی تحقیق و با ارشاد شیخ زکزاکی شیعه شدم، شهریور ۱۳۹۸:

rahyafteha.ir/72225

۳۷. وبسایت نیوزین، مشارکت شیعیان با مسیحیان در برپایی جشن میلاد حضرت مسیح صلی الله علیه و آله در

نیجریه، دی ۱۴۰۰:

/ مشارکت - شیعیان - با - مسیحیان - در - برپایی - جشن <http://newsin.ir/fa/content/22975286>

- میلاد - حضرت - مسیح - ع - در - نیجریه.

38. Website World Ometer, Nigeria Population (LIVE), 2022:

www.worldometers.info/world-population/nigeria-population/

